

IRODALOMTÖRTÉNETI
KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI

SZILÁDY ÁRON

A BIZOTTSÁG ELŐADÓJA

*

TIZENNYOLCZADIK ÉVFOLYAM

ELSŐ FÜZET

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1908

84 - márc 3.

TARTALOM.

	Lap
Bodnár Zsigmond. 1839—1907. <i>Dr. Nagy József</i>	1
Kisfaludy Sándor mint drámaköltő. (Első közl.) <i>Bitzó Sarolta</i>	17
Nagy Ignác »Tisztújítás«-ának hatása a politikusokra. <i>Bayer József</i>	37
Adatok szentjébi Szabó László prózai munkáihoz. (Első közl.) <i>Gálos Rezső</i> ...	44

Adattár :

Egyleveles nyomtatványok a XVIII. századból. (Első közl.) <i>Hellebrant Árpád</i> ...	66
A Csokonaira vonatkozó irodalom és a kéziratok. <i>Dr. Barcsa János</i>	95
Adatok két könyv történetéhez a XVIII. század utolsó negyedében. <i>Zoványi Jenő</i>	111

Könyvismertetés :

<i>Bírálatok.</i> I. Petőfi. Irta: Barabás Ábel. Budapest, 1907. Franklin-Társulat ...	122
II. <i>Sully Prudhomme.</i> Ein psychologisch literaturgeschichtliche Studie von Dr. Ludvig Karl. Leipzig, Chemnitz, 1907. 8° 126. 1.	125
Irodalomtörténeti repertorium	127

Az Irodalomtörténeti Közlemények a Magyar Tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottságának megbízásából és kiadásában jelenik ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztő felelős.

Szerkesztő lakása: *Halas.*

BODNÁR ZSIGMOND.

1839—1907.

I.

Bodnár Zsigmond 1907. aug. 24-én meghalt. Vele napjaink tudományos életének egyik legérdekesebb alakja szállott sírba. Elmulása hírére önkéntelenül eszembe jut az a ködös novemberi reggel, mikor először láttam ezt a fanatikus prófétát az egyetemen. Mert próféta volt ő a maga hite szerint. Lelke telve volt izzó szenvedélylyel, melylyel a maga vélt igazát rá akarta tuszkolni a sötét tudatlanságban tévelygő többi emberre. Lángoló gyűlölet, mely a meg nem értés, a kigúnyolás nyomán éledt lelkében, vezette őt azok ellen a »buta realisták« ellen küzdelemre, a kik a törvény igazát sehogysem akarták elismerni.

Azon a novemberi reggelen csak pusztá unalomból nyitottam be Bodnár Zsigmond előadó-termébe. Kíváncsi voltam rá. Akkor éppen Eötvösről, a regényíróról, beszélt. De csakhamar elkezdte magyarázni a »törvényt«, mely egyedül fejtí meg szellemi világunk eseményeinek haladását. Szemében a fanatikus meggyőződés szikrázott, hangja erős bizonyossággal csengett, arcán látszott, hogy ez az ember nem annyira tanárnak, mint inkább diktátornak termett, a ki véleményéről nem meggyőzni, igazát nem bebizonyítani akarja, hanem meghódolásra kényszerít azért, mert ő mondotta azt és nem más. Pedig az ilyen természet szerencsétlen a tudomány terén. Vége annak az időnek, mikor az *αυτός έφα-ρα* esküdött a tanítványok serege. Bodnár Zsigmond előadásán is alig volt jelen huszonöt ember. Ezeknek egy része lázas igyekezettel jegyezte a Mester szavait, más része pedig össze-összenevetett, mikor az antisemitismust, az erkölcsi érzés lazulását és más mindenfélét magyarázott Bodnár a »törvény« segítségével. Voltak hívő tanítványai is. A mindent érteni akaró, szűk látókörű ifjúság között nem egyet babonázott meg heves fanatizmusa. Ezek követőivé szegődtek egy időre, hogy aztán, értelmi képességük növekedtével, nevetve forduljanak el tőle és úgy tekintsék azt a kort, mikor hívei voltak a Bodnár-féle erkölcsi törvénynek, mint az érett emberkorban szoktak visszaemlékezni a családi tűzhely melegénél az első diákszerelem bohókás idejére.

Így maradt a próféta egymagára, hívők seregétől nem követve. Az utókor kétes elismerésében bizakodva halt meg ez az ember, kinek élete végén alig jutott más, mint tövis és kigúnyolás.

Consummatum est!

A letűnt idők krónikása földézi sírjából, hogy a tacitusi sine ira et studio elve alapjára állva, megvizsgálhassa műveit és tanítását. A sirhalom barátságot, ellenségeskedést elfödöz; ezek ott megszűnnek.

Ki volt hát Bodnár Zsigmond?

Kicsiny tudományos életünknek alig volt nála lelkesebb tagja, de lenézettebb és kigúnyoltabb író nem igen foglalkozott napjainkban a magyar szellemi élet öregbítésén. A meg nem értés, a kinevettetés fölött érzett keserű fájdalom izzó gyűlöletbe mártatta tollát és minden sora, melyet a magyar tudományos élet mai korifeusairól írt, telve van személyes keserőséggel, a pályája felén megakasztott ambíció epességével azok iránt, a kiket haladásában megakasztóinak vélt.

1839. február 9-én Nagy-Károlyban született. Életének ifjú kora zavaros időben folyt le, mikor a jövő mindig kétséges, a jelen kietlen, reménytelen volt. A hazában érzett forrongó hangulat, mely szinte pillanatról-pillánatra változott, rajt' hagyta nyomaina az ifjú fejlődő lelkén. Hozzájárult még a XIX. század általános nyugtalansága. Az emberek érezték egész Európaszerte, hogy hatalmas változások előtt áll a világ. A régibe vetett hit nemcsak a politika, hanem a tudomány, az irodalmi élet, az egész anyagi és szellemi világ mezején megrendült. Valami új, szebb időkért sóvárgott mindenki, mely elenyésztesse a jelen keserűségét, hogy azután fölvirradjon az állandó nyugalom és boldogulás napja. Még ma sem tudjuk meghatározni csak megközelítőleg is, hogy milyen lesz a holnap, még ma sem tudtunk kiszabadulni ebből a nyomasztó hangulatból. És Bodnár Zsigmond élete ilyen időben telt el. Élénk tudásvágya figyeltette vele az események zűrzavarát és kereste bennük a törvényszerűséget. Erős volt benne a meggyőződés, hogy ennek a csudálatos világnak, a minék a neve emberi szellem, épp úgy megvannak a maga sajátos törvényei, mint a fizikai világnak. »Az ember érteni akart«. Ez a mondat, melylyel Irodalomtörténetének előszavát kezdi, mindent megmagyaráz. Ez a mondat az egész Bodnár. Ő érteni akart! És sok tépelődés, önmagát keresés után hitte is, hogy most már ért. És hogyné volna az fájdalmas, mikor egy ilyen embernek, a ki sok fáradság révén olyan eredményhez jut, mely neki mindent megmagyaráz, a többiek a szeme közé nevetnek és az elismerő taps helyett fölhangzik a gúny hahotája, a jóakarató kritika helyett a metsző hideg sértegetés, s a jutalom, ünnepeltetés helyett a többieknek az a hite, hogy ezt az embert még csak komolyan se lehet venni. Őt is, mint Csóri vajdát, nagy álmodónak tartotta mindenki, a ki megálmodta »szellemi haladásunk törvényét«.

Ez a tépelődő kutatás mutatkozik részben már abban a tényben is, hogy Bodnár a papi rendből kilépett, mivel meggyőződésével nem tudta összeegyeztetni, hogy a vatikáni zsinat a Szűz Mária szeplőtelen fogantatását dogmává avatta.

Filozófiával foglalkozván, erősen hatott rá korának pozitivistá szelleme, mely szinte anyagiasítani akarja a szellemi élet jelenségeit. A vágy, hogy a dolgokat egységesen kell magyarázni, a mi a XIX. sz. filozófusainak is általános törekvése, egy ilyen egységes magyarázat megalkotására vezette. Az alapot és ösztönt ehhez az alkotásához leginkább irodalomtörténeti tanulmányai érlelték meg benne. Úgy látta, hogy óriási különbségek vannak az egyes irodalomtörténeti korszakok szellemi fölfogásában, életében. A mi az egyik időben hevesen megdobogtatja a sziveket, azt a másikban észre sem veszik, vagy ha igen, akkor csak ellenséges szemmel nézik. Hitte, hogy a szellemi világ törvényei sem tűnnek kivételt, hanem természeti törvény kényszerűségével fonják az idők fonalát. »Csak akkor lehet tudomány a történetírás«, — mondja — »ha fölfedezi, fölismeri a törvényeket«. ¹ Addig csak »szellemes férfiak dicséretes játéka«. ²

És ő gondolkozott. Végül azt hitte, hogy megtalálta azt, a mit keresett: a törvényt! Azt a törvényt, a mely jó mindenre, mert meg lehet vele magyarázni az egész szellemi világ, az irodalom, politika, művészet, közgazdaság, stb. stb., szóval a »mikrokozmosz« jelenségeit. Ez a törvény olyanforma szerepét játszanék a szellemi jelenségek terén, mint a Newton-féle gravitatio törvénye az egész mechanikában, az astronomiában. Ez volna az az archimedesi pont, mely kívül áll az egész világon, mely az idők árjának nincs alávetve. Csak innen lehet megértésre szert tenni. Csak ezt a törvényt kell ismerni és ebből nemcsak a mult és jelen, hanem még a jövő tüneményeket is meg lehet magyarázni.

De jó lenne, ha ez így lehetne! De sok más fontos tudományra nem lenne akkor szükség! Az egész mikrokozmoszt be tudnók szorítani egy matematikai formula rövidségű kis szabályba. Az egész lelki élet, az egész történelem nem lenne más, mint egyszerű matematikai demonstráció.

Mi volt hát Bodnár gondolatmenete? Melyik ez a törvény? Föltevése szerint a lelki életben erők működnek, melyeknek hatása az egész szellemi világra szól. Az az erő, mely a természeti világban mint fény, hang, stb. jelentkezik, a szellemi világban mint eszme szerepel. ³ Ez a fölfogás az evolúció filozófiájának terméke. Spencer az anyagot, az erőt és mozgást a Megismerhetetlen nyilvánulásainak tartja, melyek mind egy oknak működései, »gondol-

¹ Irod. I. köt. IX. 1.

² U. o.

³ Irod. Bev. XXIII. 1.

kodásunk összetett jelképeinek a legegyszerűbb jelképekre és semmi többre mint jelképekre való visszavezetése.¹

Bodnár hasonló hitet vall, mikor a fizikai és lelki világot egyazon erő kétféle megnyilvánulásának, egy működés két oldalának tekinti.

Ez a felfogás magával hozza a szigorú determinismust, mely szerint minden, a mi történik, szükségképpen van, másképpen nem is lehetne. »Életünk épp úgy természeti törvények szerint módosul, mint a mikrokosmos minden ága. Egyéni tetszésünknek, szeszélyünknek nem lehet rá semmi befolyása, az áramlat adva van és mi nem térhetünk más ösvényre, csak azokon járhatunk, melyek ki vannak tűzve.«² Az egyéniség teljes tagadása Bodnár filozófiájának egyik fő tétele. Nem érezhet, nem gondolkozhat az ember egymagában, csak a nagy egészszel együtt, és csakis úgy a mint azt szigorú természeti törvények megszabják. Az írók művei sem fakadnak egyéniségük mélyéből, ezek is csak összerű termékek, melyekbe beleöntik a saját és koruk lelkét, melynek mindent lenyűgöző hatása alól nem tudnak szabadulni.³ És a kornak ez a lelke változó. Egyszer az erkölcsi, máskor az anyagi köti le az ember érdeklődését, és ehhez alakul egész lelki világunk, akkor altruisták, ekkor egoisták vagyunk. De eszméinknek ez az áramlata legkevésbé sem függ tőlünk.

Van idő, mikor gondolkodásunk egységesítő. Ilyenkor az eszmeerő egységesítő hatása alatt »egységben fogjuk föl a szép, jó és igaz eszméjét, rajongunk a tekintély uralmáért«, a társadalmi egységnek érdekéért fölládozzuk a részek érdekeit. Ez az idealismus kora.

Ezzel szemben van idő, mikor a gondolkodás részletező lesz, mikor nem tudunk egységben látni. Ekkor szétválnak a szép, jó és igaz eszméi, túlsúlyra jutnak a nagy egésznek alkotó részek érdekei.

Ez az egyes kora, szemben az idealismussal, mely az egész kora.

Ezt nevezi Bodnár a realismus korszakának.

Egyik azonban a másikba belenyúlik az érintkező határokon.

Mivel itt mozgó, haladó eszme-erők működnek, nagyon természetes, hogy ezek érintkezésekor ritmus keletkezik. Az idealismus hullámhegyére következik az idealismus hullámvölgye.

Bodnár e törvény magyarázására később egy grafikus ábrázolási módot szerkesztett. Három körszerű vonal jelképezi a szép, jó és igaz eszméit, melyek idealismus idején egymásba folynak, innen kezdve pedig mindjebből távolodik egyik a másiktól, míg végre újra összeérnek.

¹ First Principles, 194. §.

² Eötvös és Kemény 85. l.

³ Irod. Bev. XII. l.

E felfogás szerint eszméink mozgása körszerű.

Az itt elmondottak alkotják fővonásokban Bodnár Zsigmond »erkölcsi törvényét«. Apróbb részleteket, hogy pl. realismus idején deterministák leszünk; az idealismus és realismus között ki szokott törni a forradalom; realismus és idealismus között pedig pessimismus vesz rajtunk erőt, stb. stb. alkalom- és szükségszerűen ezret meg ezret összehalmozott Bodnár minden logikai összefüggés nélkül. De ezek a törvénynyel szoros összefüggésben nincsenek és így nem fontosak. Szükség volt rájuk az egyes jelenségek megmagyarázására, hát az író fogta magát és besorozta az idealismus vagy a realismus jellemzői közé, a hova épen kellett. Így néha ellenmondásba keveredik, de az nem nagyon bántja őt. Tehát ilyen apró részletekkel, mivel ezek által sem jobb, sem rosszabb nem lesz a rendszer, s nem is tartoznak szorosan hozzá, e rövid értekezés keretében nem fogom untatni az olvasót.

A Bodnár törvényének minden főmozzanata meg van abban a rövid pár sorban, a mit fentebb nyújtottam róla. Ehhez fűzöm majd megjegyzéseimet.

Sok kutatás, tépelődés érlelte meg Bodnárban ezt a törvényt. Irodalomtörténete bevezetésében, még nem teljesen ilyen alakjában vallja. Végleges formáját 1891. június havában sikerült fölfedeznie.¹ Attól kezdve úgy érezte, hogy fölfedezése új korszakot jelent az emberi tudás történetében.

Hitte, hogy valóban igaz, objektív történelmet csak ennek a törvénynek segítségével lehet írni, és ez nemcsak a multnak, hanem a jövőnek az eseményeit is meg fogja nekünk magyarázni. Ezt a nagy fölfedezést, mely szinte Kolumbus tojásának látszik, sietett közölni a kor kiváló tudományos férfjaival. Tudatta Lombrosoval, Brunetière-rel, M. Bréallal, A. Fouillée-vel, de hiába. Elismerésre, szíves fogadtatásra nem talált náluk. De erős hite a törvényben így sem csüggedett. Önérzetesen hirdette, hogy »a legnagyobb fölfedezéshez jutott, melyre idáig emberi elme az erkölcsi élet terén juthatott«. Az »istení törvény« — mint valami prófétát — folyton úzi, hajtja, hogy belekiáltsa ezt a többi emberek fülébe. Könyveknek és cikkeknek egész özönét bocsátotta közre magyar, német és francia nyelven (Az erkölcsi törvény 1897., Mikrokosmos 1898., A jog keletkezése 1898., Eszményeink 1902., Magyar irodalomtörténet 1891. Eötvös és Kemény 1905. stb. stb.) Az *Eszme* címen havi folyóiratot is kezdett, mely azonban csakhamar megszünt.

Míndezekben az erkölcsi törvényt hirdeti, magyarázza, és alkalmazza Bodnár a legkülönbözőbb jelenségekre. Rá áldozta egész vagyonát ezekre a munkákra. Könyvei folytonos ismétlésből állanak. Olyan hatást tesznek ránk, mintha egy nagy malomban lennénk, a melynek zörgése, zúgása elkábít bennünket. Az ember-

¹ Példák. I. füzet. 1893. Előszó.

nek belefájdul a feje. Utoljára aztán hajlandó mindent elhinni. Minden logikai rend és összefüggés nélkül együtt van bennük egy roppant tömkeleg a tényekből, mind azzal az ürügygyel, hogy ez így van, mert így kell lenni az idők ideális esetleg reális árjának megfelelően. A meggyőző érvelés Bodnárnál csak üres szólam marad. Munkáiban igyekezik mindenkit letorkolni, »buta realistáknak bélyegezni, ha nem híve a törvénynek.

Ennek köszönhette a törvény prófétája, hogy komoly, illetékes körökben nem vették őt élete végén semmibe. Mindenki azt tartotta róla, hogy a törvény rögeszméje lett, melyből képtelenség őt kiábrándítani.

Nevették, kigunyolták és ezért csak növekedett elkeseredése. De igazába vetett hite soha egy pillantra se rendült meg. Erős meggyőződése még halálában sem hagyta el. És ez a jellemvonása igazán megható volt.

II.

Mikor a Ferencz József koronázási jubileumdíj pályázatának bírálói Bodnár erkölcsi törvényéről úgy nyilatkoztak, hogy »nem is új és vita tárgyát képezheti«, akkor a mi filozófusunk haragra lobbant és erős hangon követelte a bizottságtól »nyilatkoztassa ki, melyik bölcsész, gondolkodó, író fedezte föl előtte ezt a törvényt«.

Nem tudom, mi lett akkor a dolog vége. Valószínű, hogy bizonyításra nem került a sor, és így az egész vihar lecsendesedett.

Pedig kár volt ez a nagy harag Bodnár részéről, mert bizony az ő törvénye nem eredeti, hanem csupa elferdített compilatio. Szedett-vedett munka, a melyhez Bodnár tett a magáéból is, de az csak ártott a többi alkatrésznek, nem használt.

Ennek az erkölcsi törvénynek fő alkotó részei a következők:

1. *Az eszme erő.* Egy oknak munkája, a mely ok egyszer mint fizikai, máskor mint eszmei erő hat. 2. *Az eszme-erő mozog.* 3. *Egyszer egységesülnek az eszmék, — ez az idealismus, máskor szétbomlanak — ez a realismus.* 4. *Mind ezek a tünemények szigorú természeti törvények szerint mennek végbe.*

A többi sallang, czifraság, a melyeknek már a fentebbi okok okozatainak kellene lenni és *Bodnár szerint* azok is. A törvény gerinczét a fentebbi négy pont képezi. Ezeknek az eredetét kell kimutatnunk, hogy megdőljön a Bodnár állította eredetiség joga.

A magyar irodalom története cz. munka I. kötetének elején szemlét tart Bodnár, a korabeli irodalomtörténeti elméletek közül Nisard és Taine teoriáin. Rhapsodikus menetű ismertetést mond a két elméletéről és — úgy látszik — az elsőség pálmáját Tainenek adja. Azután a maga filozófiáját magyarázza, az actio és reactio tanát. Ez a bevezetés bizonyítja, hogy Bodnár jól ismerte Taine milieu-elméletét, bár nem adott neki mindenben igazat.

Ezek alapján erős a meggyőződése, hogy Bodnár az indító erőt Taine-től nyerte. Sok közös vonás van pályájukban, mely ezt látszik megerősíteni. A Taine elsőbbsége bizonyításra nem szorul; kettőjük közül csak ő lehetett az, a ki a ható erőt képviselte, és nem megfordítva.

Egy cél felé indultak. Taine már ifjúkorában elhatározta, hogy keresni fogja a történet egyetemes törvényeit. (Je me mis à chercher les lois générales de l'histoire.)¹ Bodnár célja szintén ez volt egész életében, megérteni az emberi élet szellemi jelenségeit. Más szavakkal mondotta ezt, de a gondolat, az értelem ugyanaz. A mint Taine bámulatos szelleme az irodalomban, művészetben, erkölcsben tudományban pusztán documentumokat látott, melyekből a történelem ható, mozgató erői megismerhetők és kiszámíthatók, úgy Bodnár is ebben a véleményben van. Összes munkái, miket 1891 óta írt, illusztrálni akarják az erkölcsi törvény föltétlen érvényesülését az egész történet területén épp úgy, mint Taine művei a milieu-elméletet. De a mint Taine önmagát, a maga tüneményes egyéniségét, élesen analysáló pszichológiai tehetségét belemagyarázza a tüneményekbe, s rajta, az ő szellemén keresztül megtörve gyönyörű, bár hamis képeket varázsol elénk, melyekben tatóngó hézagok merednek a figyelmes szemlélő elé, úgy Bodnár is megkísérelte ezt a módszert, azonban hasonlíthatatlanul kisebb tehetséggel. Könyvei szinte szószzerinti ismétlések bosszantó halmazából állanak. Sokszor szeretnénk letenni, hogy soha többé a kezünkbe ne vegyük, míg Taine alkotásait mindig a lehető legnagyobb érdeklődéssel olvassuk. Ez magán hordozza a genie minden bélyegét, míg Bodnár könyvei az erőlködés kellemetlen benyomását keltik bennünk, a ki föltett egy színes szemüveget és hülyének mondja az ép szemű, tisztán látó embereket, mert azok nem olyan színben látják a dolgokat mint az ő szemüvege mutatja.

Bodnár olvasmányaiából összeszedett eszméket megrontva, fényes ruhájukból kivetkőztetve mutat be és mégis fanatikusan hirdeti, hogy ilyen nagyszerű fölfedezést nem látott a világ, a mióta van és hiszi, hogy még lesznek együgyű hiszékeny emberek, a kik lépre mennek és követőivé szegődnek.

Hegel hirdette először, hogy a történetet egységesen kell fölfognunk. Csodás dialektikájával ő fejtette ki, hogy az egyes korszakok egy-egy eszme kifejezői és ez az uralkodó eszme megtalálható a kor szellemi és anyagi mozgalmaiban. Ezt a fölfogást osztotta Taine, kinek »két legjobban elhasznált könyve volt Spinoza Ethikája és Hegel Logikája.«² Taine-ből merítette Bodnár a történetnek ezt az egységes fölfogását párosítva a végletekig menő

¹ V. ö. *Barzelotti*: La philosophie de H. Taine. Paris 1900. — Nálunk szépen jellemezte Taint *Alexander Bernát* akadémiai emlékbeszédében.

² Franciaország klassz. filozófusai. 194. I. (F. I. T.)

determinismussal. Ő Taine-t erőszakos szellemnek mondja, pedig a Bodnár-féle észjárás még erőszakosabb, mert Taine az egyéniséget (faculté maîtresse) nem zárja ki teljesen az alkotó erők sorából, Bodnár pedig erről tudni sem akar.

A Taine Spinoza-Hegel jellegű filozófiáját Bodnár nem fogadta el. Egészen új felfogást nem tudott teremteni. Szétnézett hát a nagyvilágban és megakadt a szeme Fouillée Alfrédon és Spencer Herberten.

Fouillée azt tanítja, hogy az eszmék, melyek az öntudat állapotai, külön életet élnek. Küzdenek a létért (psychologiai darwinismus) és e küzdelemben az erősebb legyűri, megsemmisíti a gyöngébbet. Filozófiájának alapja az eszme-erő (idée-force), mely sokban emlékeztet a platonai ideákra. Valószínű, hogy ezekből nyerte Fouillée rendszerének megalkotására az indító lökést, hiszen ő írta meg legjobban a platonai filozófia történetét. Az eszme, mint erő, külön életet él, s hat az egyesre és többesre ellenállhatatlanul. Hasonló gondolatokat hirdetett Guyau, a szellemes morálfilozófus, a ki Fouillée-nek nevelt fia volt.

Az eszme-erőnek ezt a felfogását (és semmi mást) módosítás nélkül elfogadta Bodnár és elméletének egyik sarokkövévé tette.

Ezért ajánlotta irodalomtörténete első kötetét Guyau emlékeztének, a másodikikat pedig Fouillée Alfrédnek. Ezzel rőtta le háláját a kölcsönvett eszméért.

Az eszme-erő, a mivel lehessen operálni, így már megvolt. Most aztán ennek működésére kellett magyarázat. Erre meg éppen jó volt Spencer filozófiája.

Spencer Herbert »Végső alapelvek« (First Principles) cz. könyvében hatalmas bölcséleti rendszer alapköveit rakta le. Ebben a munkájában nem fejtette ki határozott formában külön a szellemi világ törvényeit, mert ezeket, bár hallgatagon, de mégis észrevehetően, szoros kapcsolatban levőnek tartotta az anyagi világ jelenségeivel. Felfogása értelmében természetes, hogy ennek a törvényei amabban is érvényesülnek. Bizonyítja ezt az a tény, hogy Spencer filozófiai elmélete a psychologia és sociologia terén is fölmutatta a megfelelő tényeket.

Spencer *anyaga* és mozgása helyett Bodnárnál *eszmék* és mozgás szerepelnek. És e változtatás után a spenceri rendszer törvényeit alkalmazza Bodnár az eszmeerőre.

E célból legérdekesebb lesz magát Spencert idézni. Ő egy alkalommal összefoglalta röviden rendszerét néhány pontban. Ez a Collins-féle kivonatban magyarul is megjelent.¹ Ebből fogok idézni.

»1. Az egész mindenségen át általánosságban és részletekben szakadatlanul újra-eloszlását látjuk az anyagnak és a mozgásnak.

¹ Spencer Herbert synthetikus filozófiájának kivonata. Irta Collins F. Howard. Bpest, 1903. XIV. skk. II.

2. Ez az újra-eloszlás fejlődést képvisel, a mikor az anyag egységesülése és a mozgás szétszóródása kerekedik felül és bomlást képvisel, mikor a mozgás elnyelése és az anyag szétkülönülése kerekedik felül.«

Figyelmesen olvasva ezt a két pontot, némi csekély változtatás után szinte a Bodnár erkölcsi törvénye van előttünk. Tegyük az 1. pontban *anyag* helyett *eszméket* és mintha a törvényt hallanók. Az egész szellemi világban szakadatlan az eszmék újra-elosztódása.

A 2. pontban tegyük a *fejlődés* helyett *idealismust*, a *bomlás* helyett *realismust* és természetesen az *anyag* helyett *eszméket*. És akkor látjuk, hogy az idealismus eszmék egységesülése, a realismus az idealismus egységesült eszméinek szétbomlása, szétkülönülése.

Hogy idealismus idején a szép, jó, igaz, az állam, az egyház, a család stb. eszméje olvad egységbe, az már Bodnár meghatározása, mely a főgondolat kölcsönzött voltán nem változtat. A Spencer anyaga helyett ezt a sokféle eszmét szerepelteti Bodnár.

A mozgó eszmék erőt képeznek és így természetes, hogy ritmust alkotnak, mert »ritmus keletkezik mind ott, a hol egyenlőségben nem lévő erők összeütkeznek«. (Spencer, i. m. 82. §.)

Az említett kivonatban továbbá azt mondja Spencer:

»14. A fejlődés és bomlás e ritmusa a kis halmazatokban rövid időszak alatt menvén teljesedésbe és temérdek nagy, a térben szerte oszló halmazatokban oly időszakok alatt menvén teljesedésbe, a melyek az emberi gondolatnak mérhetetlenek, a mennyire láthatjuk, egyetemes és örökkévaló, — majd egyik, majd másik váltakozó szaka kerekedik felül e folyamatnak most a tér e tájékán, majd a másikon, a mint a helyi körülmények megszabják (determinálják).«

A már előbb látott helyettesítési módszert alkalmazva, itt is nyomon követhetjük Bodnár gondolatmenetét. Az idealismus és realismus ritmikus mozgása uralkodik rajtunk. A kis halmazatokat alkotják a kisebb emberi közösségek, a nagy halmazatot az egész emberiség. Bodnár szerint sem egyszerre van mindenhol a világon idealismus (fejlődés), illetve realismus (bomlás). Majd itt, majd ott tűnnek fel, hol az egyiknek, hol a másiknak napjai. De a mint Spencer szerint a mi kosmikus világrendünk végsorsa a fejlődés után a bomlás lesz, hogy azután más, új fejlődés jöjjön létre, úgy Bodnár is azt tanítja, hogy a mi szellemi mozgalmainkban az idealismus és realismus kisebb tömegekben való mozgását egykor majd a szellemi világ végső, diadalmas realismusa váltja fel mindenütt. Akkor majd kivesznek az ideális fajok, gondolatok és a realismus uralkodik.¹ A Bodnár gondolata itt megáll, míg a

¹ Eötvös és Kemény 125. l. »... a XIX. század második felének nemzetközi szocialisztikus mozgalma világosan mutatja a nemzeti eszmék fokozatos

Spenceré a végső nagy bomlás után egy új, másforma alakulás lehetőségét nyújtja. A Bodnár eszme-erői szinte kifáradnak egyszer, míg a Spencer energiája soha meg nem szűnik működni. És melyik a valószínűbb felfogás? Bizonyosan nem a Bodnáré.

De nemcsak ez, hanem még más dolog is megvan Spencerben! Bodnár az idealizmus korát az altruizmus, a társadalmi egység, a realizmusét pedig az egoizmus, a társadalmat alkotó részek napjainak mondja.

Hasonlítsuk össze ezzel H. Spencer szavait:

»A társadalmi funkciókat kitevő belső működések... a konzervativizmus (a mely a társadalomnak az egyén felett való kényszerét jelenti) és a reform (a mely az egyénnek a társadalommal szemben való szabadságát jelenti).«¹

Nem feltűnő a megegyezés?

A Spencer könyve (First Principles) 1862-ben jelent meg. Bodnár ismerte nagyon jól, a mint erről irodalomtörténetének előszava tanuskodik.

Előttöm bizonyosnak látszik, hogy Bodnár a Spencer gondolatai nélkül sohasem fedezte volna fel az erkölcsi törvényt.

Végül maradt az általános megszabottság (determinizmus) elve. Ezt szintén Spencerből meríthette Bodnár. Csak az evolúziós filozófia óta terjedt el az a nézet, hogy a fejlődés úgy, az anyagi, mint a szellemi téren feltartóztatlan. A Bodnár fatalizmussal rokon determinizmusa csak az evolúziós filozófiából származhatik.

Távol van tőlem, hogy ezekkel a sorokkal azt állítsam, hogy Bodnár átvette akár Fouillének, akár Spencernek a filozófiáját. Ez ellen azt hiszem, ők tiltakoznának legjobban. Annyi azonban tény, hogy rendszerének vezető gondolatait Bodnár idegen forrásból merítette s így azok a sarkkövek, melyeken bölcséletének az épülete nyugszik, nem képezik az alkotónak jogos tulajdonát.

Az idéé-force és az evolúció tanának egyes tételeit megragadta és ezekkel igyekezett egy új, a valóságnak szerinte megfelelő rendszert alkotni. Nem volt szorosan véve sem Fouillée, sem Spencer híve, mert mind a kettőtől lényeges eltérések különítik

gyöngülését és az individualizmus egykori győzelmét. Az ember haladása, társadalmának fejlődése abban áll, hogy a faji, nemzeti, családi, állami, egyházi egységek mindinkább lazulnak, az ideálista, az egységben látó és élő fajok, nemzetiségek hanyatlanak, pusztulnak, sőt később a realista fajok rémséges szaporodásával kipusztulnak.« U. o. 8. l. »A történelem szerint az emberiség a legszorosabb egységből a legszétesőbb különféleségbe halad.«

¹ V. ö. Eötvös és Kemény 14. l. »Ideális időkben... az alkotó rész... lemond saját akarataról.« U. o. 30. l. »beavatkoznak az emberiség jogaiba, ... mert ránk nehezdedtek vagy virradtak az idealizmus napjai«.

U. o. 11. l. A realizmus »az egység bomlása, a részek szétmállása, az egyéni szabadság magasztalása a részek önállóságának követelése«. Ekkor »tüggetlen akar lenni a rész«. U. o. 27. l. Az Eötvös reális korában »a reform eszméje, a részek érdekeinek felkarolása mindenfelé népszerű volt«. U. o. 39. l. »A realizmus az alkotó részek érdekeinek kora.« U. o. 86. l. »Mikor megkezdődik a realizmus kora, az egyén ki akar szakadni az egészből«, stb., stb.

el, de nem volt független egyiktől sem. Adósa mind a kettőnek, sőt talán nem tévedünk, ha Taine-t is besorozzuk melléjük.

Törvénye — mint látni fogjuk — csak szaporította egygyel a filozófiai tévedések hosszú sorozatát.

Nem örömmel írtam le a fenti sorokat. Nemzeti hiuságból minden tévedése daczára szívesen vallottam volna a Bodnár törvényét teljesen magyar eredetűnek. Amicus Plato, sed magis amica veritas. Ítéljen a tényekből az olvasó. Nekem úgy tetszik, hogy a Bodnár gondolatvilága megjárta az eszmekölcsonzésnek nálunk rég nem szokatlan útját.

III.

Bodnár híres erkölcsi törvényében kevés az eredeti. A mi belőle kétségtelenül az alkotó agyában született meg, az képezi leggyöngébb oldalát. Ő határozta meg, hogy melyek azok az eszmék, a melyek az idealismus napjaiban egységbe olvadnak, realismus idején pedig szétbomlanak. Ezek a szép, jó és igaz eszméi. Minden mást ezzel hoz képzelt összefüggésbe; mind a többi ezeknek az okozata. Ez a tétel pedig — ha csak egy kicsit gondolkozunk rajta — pusztá frázisként tűnik fel előttünk. Nem mond semmit. Ezt a három eszmét soha egynek nem nézte senki. Nem volt az egy jelenség három különböző oldala, mint Bodnár állítja. Rokonságba és egymás mellé úgy kerültek, hogy ebben a három eszmében látták az emberi törekvések célját nagyon sokan. Úgy rendezték be az emberek sokszor az életüket, hogy ezeket elérjék. De soha nem szerepeltek egyként. Mindenki tudta, hogy más a szép, mint a jó és ismét ezek mások, mint az igaz. Csak a Bodnár szavakkal játszó elméjében olvadnak hárman egységbe.

A többi eszme szerepét tekintve alig van, a melyre nézve ne lett volna változó, ingadozó Bodnár nézete. Ő oly pongyola és hanyag író, hogy a részletek bármely felfogására található nála helyeket. Nem volt logikus elme. Ez is a prófétára vall benne, nem a tudósra. Törvénye fantazma, mely nélkülözi a helyes és szigorú indukciót, deduktív eredmények produkálására pedig képtelen. Pl. a mai kor, mely állítása szerint *heves* idealista, már megczáfolja őt. Hol itt a család, az egyház, stb. tekintélye a feminista, szocziálista és más áramlatokkal szemben. A politikában Andrassy a megyék, a részek jogait, erejét növeli, stb., stb. A mi a deduktív eredményeket, különösen a jövőndölést illeti, arra legyen elég megemlítenem, hogy Bodnár nem tartotta kizártnak az orleánsi herczegné, Mária Dorottya trónrajutását Franciaországban, holott ma elvál trónkövetelő férjétől.¹ Hasonlóképen

¹ Az erkölcsi törvény alkalmazása 200. skk.

nem látta előre Ballagi Aladár »Régi magyar nyelvünk és a Nyelvtörténeti szótár« cz. művének nagy sikerét.¹ Pedig tudhatta volna, hogy minden botrány nagy sikert szokott aratni. (Igaz, hogy nem »a törvény« szerint!) Különben ilyesféle dolgokat könyveinek minden lapján találhatunk, tessék azokat lapozni. Itt szinte felesleges vele bővebben foglalkozni, csak a főpontokra jegyzek meg egyet-mást.

Bodnár az anyagi és szellemi világot egy dolog két oldalának tekinti. Közös erő munkál itt is, ott is. E szigorú continuitast követve, nem lett volna szabad a szellemi jelenségek számára *külön* törvényeket felállítani, a melyek kizárólag itt érvényesülnek. Mestere, H. Spencer következetes volt, mert a fejlődés és bomlás tüneményeit mindenhol, úgy a fizikai, mint a lelki világ tüneményeiben, bizonyítani igyekezett. És én megvallom, előttem nem sikertelenül, bár filozófiáját nem tudom teljes egészében a magamévá tenni. De ő a mi kis halmazatainkban egymásmellett megengedi a fejlődés és bomlás jelenségeit, míg Bodnár szerint ha idealizmus kora van, akkor minden téren annak kell lenni. A szocializmusban egy rendkívül nagy kiterjedésű fejlődést látunk, melybe egységesültek mindazon eszmék, törekvések, melyek az alsóbb néposztályok jólétének megvalósítását czélozzák. Ugyane folyamat mellett az egyház hatalmát kitevő erők a bomlás képét mutatják.

Minden jel arra mutat, hogy az anyagi és szellemi jelenségeket nem szabad egymástól oly mereven elkülöníteni, mint azt Bodnár tette. Közöttük folytonos kölcsönhatás van, egyik a másik nélkül nem létezhetik. Számos eszmei jellegű mozgalomnak anyagi ermészetű oka van. Éppen a közelmúltban aratott sok történelmi tény helyes magyarázatával fényes diadalokat a történelmi materializmus. Bodnár tanulhatott volna tőle, mert bizony a történet nem *csak* az eszmék története. Az eszmében sokszor anyagi ok nyer szellemi kifejezést. Ha Bodnárnak igaza volna, akkor az eszmék szinte kilépnének belőlünk. Az egyén megsemmisülne. Nem lenne szabad új gondolatnak keletkeznie.

Helytelen és túlzó az a másik gondolat, hogy csak tömegben gondolkozhat az egyén. Csak szócsó lehet, a melyen keresztül korának eszméi hangzanak, de maga semmi újat nem alkothat. A nagy egész, a társadalom csak az egyén által alakulhat. Már *Hegel* realis erkölcsi erőt csak az *összakaratra* tulajdonított és így abba a hibába esett, a mit utána Bodnár is elkövetett, hogy az egyéni akaratot pusztán az összakaratra öntudatlan hordozójának vagy végrehajtójának tekintette. Ez a nézet helytelen, mert egyén és társadalom csak egymásban és egymás által élhet. Egyik hat a másikra. E viszonyban az egyén a *teremtő*, a társadalom pedig csak a *fenntartó* erő. Minden új gondolat az egyestől kiindulva terjed el a legszélesebb körben. Társadalmi állapotok

¹ Eötvös és Kemény 295. skk.

ezerszer adnak új eszme alkotására alkalmat az egyénnek, de az eszmék sohasem lehetnek eredetükben összerű termékek.

»A történetre a szigorú természettudományi módszert alkalmazni, majdnem oly képtelen gondolat, mint a művészetben a mechanika törvényeit keresni« — mondja Péterfy Jenő.¹ És Bodnár ezt a képtelenséget kísérelte meg. Törvényére csak az az ember juthat, a ki bejárta a kis és a nagy világot. Bodnár sokat tanult, de úgy látszik, még sem eleget, mert akkor belátta volna, hogy lehetetlent akar; legalább is ez idő szerint még lehetetlent. Míg valami tudósnak nem sikerül tökéletes bizonyossággal összeállítani az emberi szellemnek nevezett funkciók substantiájának képletét, hogy többé ne legyen kétséges és vita tárgya előttünk, van-e hát külön lélek és külön test, bár nekünk örökké együtt tünetkeznek, addig a Bodnár-féle hypothesisekkel még csak előállani is merészség, nem hogy a bizonyosság, az igazság érvényét lehessen követelni számára. Ma még nem tudjuk, hogy a lelki működések is olyan szigorúan determinált törvényeknek engedelmesskednek-e, mint a fizikai jelenségek. Valószínű, hogy itt is törvényszerűség uralkodik. De nem ismerjük még a hatóerőket összesen, hogyan számíthatnók hát ki az eredőjüket matematikai pontossággal? Az a »korszellem« törvénye, a mivel most foglalkozunk, mindig álom lesz és tudományos igazság soha. A konzervatív és reformer, idealis és realis áramlat visszavezethető egy lelki alapösztönre, a legnagyobb boldogságnak a legkisebb ellenállással megvalósítását akaró törekvésre. Ez mozgatja minden erkölcsi, anyagi tettünket. Minden cselekvésnél, mely a lélekre visszahatva gyönyörűséget vagy fájdalmat kelt, ez a működő erő. A mint a boldogság fogalma minden emberben különböző, úgy eltérők az utak, a módok is, a melyeken ennek a megvalósítására törekszünk. Az emberiség egy része a nagy egésznek minél tökéletesebb összműködésében hiszi ezt a boldogságot megtalálni (ez a Bodnár idealismusa), más része az egyénnek, a nagy egészet képező részeknek minél teljesebb önállóságában keresi (realismus). Csalódás itt is akad, ott is. Egyszer ebben a küzdő csoportban vagyunk többen, másszor amabban. A többség állásfoglalása jellemzővé lesz az egész korra.

Így lesz a Bodnár-féle szigorúan determinált szükségesség a lelkivilágban szoros *okozatisággá*.

Bodnár, úgy látszik, nem gondolt soha törvénye következményeire, a mik belőle logikai rend szerint következnek. Hiszen ha neki igaza lenne, akkor mi soha semmi igazságot bármennyire relativ módon is, meg nem ismernénk, mert az idealismuson és realismuson át megtörve lép öntudatunkba minden. Ezek a prizmák hamisan mutatnak mindent. Így a »törvény« nem keletkezhetett volna csak idealis korban, már pedig 1891 realis idő volt. Nekünk

¹ Összegyűjtött munkái. II. kötet 355. l.

pedig el kellene fogadnunk, mert ma ideális napok járnak. Senkinek se volna szabad mást gondolni, mint a mit minden más ember érez és hisz.

Vannak ugyan jellemző eszméáramlatok minden korban, pl. a 19. században a romanticismus és positivismus, de ezektől el lehet bárkinek térni. Az ilyen áramlatokat beszorítani az idealismus és realismus korlátaiba, kudarczot valló vállalkozás.

A Bodnár szerint való mechanikus evolucio csak a fizikai és szellemi világ mozgási analogiáján alapul. De a pszichikai világban ilyen fölfogás nem alkalmazható. Maga a mozgás — abstractio. Azt mondani, hogy minden mozgás, épp olyan gyerekes, mint Pythagoras elve: »Minden szám«.

A történelem, melynek folyását Bodnár megmagyarázni igyekezett, folytonos csoda, mert eseményei csak egyszer történnek meg. És ő ezeket az egyszer történt csodákat, azokat a jellemvonásokat, a mik szorosan az egyénhez tartoznak, s így megadják az események jellegét, a miért azok többször meg nem történhetnek, nem tudja megmagyarázni. Az egyéniség, mely mindenkinek legdrágább kincse, kisiklik kezei közül. Ezért nem tud az irodalomtörténetben sem arczképeket rajzolni, csak néha egy-egy kort. Nála a történet örökös ismétlés, körkörös haladás, taposómalom, mely folyton ugyanaz. Pedig ez nem lehet igaz. Csak látnunk kell és a Bodnár törvénye már meg van czáfolva.

IV.

Bodnár Zsigmond hosszú életében sokat és sokfélét írt. E helyen bennünket még csak irodalomtörténeti munkái érdekelnek. Leszámítva azokat a kisebb czikkeket, melyek szétszórtan jelentek meg igen különböző folyóiratokban és napilapokban, a »Magyar irodalom története« két kötetéről, meg az »Eötvös és Kemény« cz. könyvről akarunk röviden megemlékezni.

Az irodalomtörténet, mely 1891-ben jelent meg, befejezetlen maradt. A magyar irodalom fejlődését Bessenyei fölléptéig tárgyalja. Az egész munka Bodnár theoriájának alkalmazása a mi szellemi fejlődésünk történetére. Írója elhanyagolja a tulajdonképeni irodalmi és aesthetikai vizsgálódást. Törvénye ebben a munkájában még nem érte el teljes kifejlését. Munkaközben jött rá sok mindenféle módosító mozzanatra, melyek nézetei változását okozták. Itt még nyoma sincs a későbbi idealismus és realismus elnevezésnek, hanem az actio és reactio szerepel. És azt sem mondhatjuk, hogy a régebbi nevek és fogalmak teljesen földnék a később használtakat. Actióra képesnek a nemzeti irodalomban az új, idegen eszmét tekinti Bodnár, a meglévő nemzeti eszme uralkodása pedig a reactio győzelmét jelenti. A szavak, sőt sok tekintetben még a fölfogás

sem volt teljesen új. Már Toldy Ferencz sem idegenkedett az ilyesféle tárgyalástól.

Bodnár művének első kötete, mely sajátos fölfogásának csak kezdetét mutatja, sokkal használhatóbb mint a második, a hol már nagyon belemerült az eszmemagyarázatba. Rendkívül sok könnyen érthető tényt messzefekvő eszmei erőkre vezet vissza, sok dolgot pedig összezavar és hol így mondja, hol úgy.¹ A munka használhatóságát csak csökkenti, hogy *Bodnár* sehohsem összegezi azokat az eredményeket, mik az egyes problémákról a kutatás addig történt során kiderültek. Csupa új dolgot ígér, de ettől az újságtól józan eszünk visszadöbben.

Hogy a négy terjedelmes kötetre tervezett mű torso maradt, annak, azt hiszem, nemcsak anyagi akadályok és az író nagy másnemű elfoglaltsága, hanem mélyebben fekvő okai is lehetnek. Az érdemes alkotás létrejöttének elengedhetetlen kelléke az otium, ez igaz. Az is igaz, hogy *Bodnár*nak ebből nem sok jutott. Hanem az ő lelkesedése még ilyen mostoha körülmények közt sem engedte volna neki a munka megszakítását. A legvalószínűbb, hogy *Bodnár* maga sem volt vele tisztában, hogy a magyar irodalom újabb részében hogyan érvényesítse elméletét. Közben fölfogása változott és a régebbi, fejletlenebb világnézet alapján megírt részzel maga a szerző sem lehetett megalégedve és így hihető, hogy az elkezdett részt nem tartotta alkalmasnak a folytatásra és befejezésre.

A törvénnyel való magyarítás orgiáit űli az »Eötvös és Kemény«-ben. (Budapest, 1905.) A két nagy író munkáinak erőszakos analysisével akarja *Bodnár* bizonyítani teoriájának igazságát. A könyvet azzal az érzéssel tesszük le kezünkbe, hogy sem Eötvöst, sem Keményt nem ismertük meg belőle. Arra a munkára, a mit *Bodnár* végeztet velük, elég lett volna bármelyik szürke, hétköznapi író. A két regényíró geniejének megértető magyarázata nincs e könyvben.

*

Bodnár Zsigmond élete és munkássága elhibázott volt. Az igazságot csalúton keresé. Lidérczfény után futott, mely ingoványba vezette. Eszméi vele szálltak sírba, az elejtett zászlót nem emeli magasra egy tanítvány sem. Valami nagy szellemi forradalom kezdetét nem képezheti *Bodnár* munkássága, noha ő ezt várta és remélte. Világfelfogása csődbe jutott, de lelkesedése tiszteletet gerjesztő. Hibáit is megbocsáthatjuk, ha meggondoljuk, milyen igazak *H. Spencer* szép szavai: »Jusson eszébe az embernek, hogy ő a mult gyermeke és a jövő atyja és hogy gondolatait, a melyek szintén az ő gyermekei, nem szabad könnyelműen elpusztulni hagynia. Ő is, mint mindenki más, ama számtalan hatóközegek

¹ V. ö. *Váczy* János (Századok 1892) és *Erdélyi* Pál (E. Philologiai Közöny 1892) bírálatát.

egyikének tartsa magát, a ki által az Ismeretlen Ok működik. És ha az Ismeretlen Ok benne valami határozott *hitet* támasztott, már ez által is fel van jogosítva, hogy ezt a hitet vallja és tette váltsa... Nem véletlen tehát, hogy a bölcs azt a hitet tartja, a mi benne él. A legnagyobb igazságot, a mit fel tudott ismerni félelem nélkül, abban a tudatban fogja így kimondani, hogy akármi következzék is belőle, a neki szánt szerepet le fogja a világban játszani.«¹

Ez *Bodnár*nak a legszebb apologia.

¹ First Principles § 34.

DR. NAGY JÓZSEF
(Halas).